

2.4. Fonetsko-fonološki opis i promjene: vokali

Za razliku od konsonanata od kojih su neki Büttneru kao Nijemcu bili posve nepoznati, vokali su područje u kojemu je mogao pokazati do koje je razine poznao turski jezik, i po kojemu se vidi do koje je mjere njegov Rječnik iskoristiv kao izvor za turski jezik njegova doba.

Analiza vokala uglavnom se temelji na usporedbi Büttnerovog turskog s jezikom Meninskijeva rječnika koji predstavlja pisani jezik onoga vremena. Potom je dopunjena turskim jezikom Harsányja i Illésházyjeve ostavštine koji su izvori za dijalektalni turski prostora bliskog onome na kojemu je nastala i Büttnerova ostavština, te Molinovim turskim koji je, za razliku od Meninskog, također bliži govornom jeziku. Dodatna sustavna usporedba s anadolskim dijalektima (prema TTAS) trebala je pokazati imaju li neka obilježja Büttnerovog turskog, u slučajevima kad se razlikuje od spomenutih pisanih izvora, potvrdu u dijalektima. Cilj ovakve analize bio je definirati glavna obilježja te utvrditi koja se od njih pouzdano mogu proglasiti obilježjima jezika Büttnerova vremena, a koja su eventualno rezultat Büttnerove (pogrešne) interpretacije ili predstavljaju natruhe koje su se u jeziku skupljale dok se prenosio s jednog filologa na drugog.

U analizi su riječi turskog i neturskog porijekla rastavljane: na taj se način npr. lakše uočavaju i povezuju obilježja koja su uvjetovana etimonima, a omogućena je i bolja poredba s anadolskim dijalektima: u riječima turskog porijekla mnogo se lakše uoči s kojim su područjem Anadolije bliske, dok su one neturskog porijekla najčešće rasprostranjene na širem području⁶⁹.

Uz stanovite ograde, može se reći da inventar vokala zastupljenih u Rječniku odgovara onome u standardnom turskom, i uključuje osam vokala /a, e, o, ö, u, ü, i, i/. Granice među vokalima jasno su naznačene te se osim kod fonema /i/ kojega pisac Rječnika nije poznao pa je morao uložiti više napora kako bi ga prepoznao i opisao služeći se pri tome i grafemima drugih vokala, u vrlo malo slučajeva može govoriti o alofonima; njihovo se prisustvo u nekim slučajevima može tek pretpostaviti, u skladu s dosada utvrđenim pravilima turskih dijalekata i ST.

2.4.1. Niski neutralni vokali

Fonemi /a/ i /e/ koji su kod Meninskog i u ST predstavljeni grafemima *a* i *e* kod Büttnera, su, pored ta dva osnovna grafema (v. u transkripciji, 2.2.3.), bilježeni i grafemima drugih fonema: /a/ kao *e* i *y*, a /e/ kao *a*, *i*, *ö*, *u* i *u*. Teško je odrediti upućuje li Büttner

⁶⁹ Takav je pristup primijenjen i u analizi SO V. G. Guzeva, u skladu s činjenicom da je u osmanskom postojao dvojni jezični sustav, u kojemu je primaran bio turski (Guzev, 32). Isto se nije moglo primijeniti i u analizi konsonanata, jer transkripcija ne omogućava tako pouzdanu rekonstrukciju kao kod vokala.

time na fonologizaciju ili na alofonske varijante. Kako je već rečeno, u drugim transkribiranim tekstovima sastavljači su sami uvodili posebne znakove na temelju kojih se mogu rekonstruirati alofoni; Harsány npr. za ova dva fonema ima sljedeće znakove: *a*, *á*, *â*, *æ*, *e*, *ë*, *é*, koje Hazai prepoznaje kao foneme *a*, *ā*, *e* i *ē* (Hazai: 324). Büttner, kao i kod konsonanata, direktno prelazi na grafeme drugih fonema. Svaki put kad se prema ekvivalentima u dijalektima ili drugim transkribiranim tekstovima može naći potvrdu za fonologizaciju, navedeni grafemi definirani su kao fonemi kojima prvenstveno pripadaju. Pri tome se promjene koje se analiziralo činilo ispravnije opisati kao *supstitucije*, a ne *alternacije fonema*, s obzirom na to da alternacija prije svega podrazumijeva “pravilnu zamjenu jednoga glasa drugim” (Simeon, I: 53), a na temelju Büttnerovog jezika vrlo često nije bilo moguće utvrditi *pravilnosti*: njih se samo može prepoznati ukoliko su već definirane u dijalektima ili u transkribiranim tekstovima koji su, u odnosu na Büttnera, bili bliži živom jeziku. U dosadašnjim opisima i dijalekata i transkribiranih tekstova vrlo se rijetko eksplicitno govorilo o alofonskim varijantama fonema. Jedan od radova u kojima je primijenjena takva analiza fonema Brendemoenov je rad *The Turkish Dialects of Trabzon*. Budući da Büttnerov jezik pokazuje sličnosti s turskim istočnoga Crnomorja, u radu se nastojalo pokušati prepoznati neke od alofona usporedbom s dijalektima toga područja.

Stanje i osnovne promjene niskih neutralnih vokala mogu se sažeti u nekoliko sljedećih zaključaka:

- a) Supstitucija fonema /a/ i /e/ koja se vrlo često događa uglavnom u riječima stranog porijekla uvjetovana je vokalima etimona, utjecajem okolnih (konsonantskih) fonema te asimilacijom prema vokalnoj harmoniji (npr. Tabiet (28), karenfil (52), zeman (99) i dr.).
- b) Labijalizacija fonema /e/ uz labijalne konsonante kod Büttnera je zastupljena u skladu s turskim dijalektima (npr. dövlet (68), csuvab (9), pösefenk (60) i dr.).
- c) Promjena /e/ > /i/ poznata je dijelom u dijalektima, a dijelom samo kod Büttnera, a višu artikulaciju toga vokala uzrokuju /dž/, /k/ i /y/ (npr. csikinmek (69), askir (32) i dr.)
- d) Arhifonem /è/ ostvaruje se kao /e/, što je u skladu s rumelijskim turskim.

U riječima turskog porijekla kod Büttnera supstitucija fonema /a/ i /e/ zabilježena je u svega nekoliko slučajeva. Mnogo je češće dvojba između /a/ i /e/ prisutna među riječima arapskog i perzijskog porijekla⁷⁰. Promjene u tim riječima uvjetovane su utjecajem

70 Pravila o promjenama koje su se događale u prilagodbi tih riječi turskom jeziku su, ukratko, sljedeća: Kratki arapski vokal /a/ u turskom se izgovara kao /e/, osim u blizini guturalnih i laringalnih konsonanata (ط, ظ, ص, ض, ع, غ, ق, ح, خ) kad se izgovara kao /a/ (pr. harf, zarf i dr.). Kratki arapski vokal /u/ u susjedstvu konsonanata ق, ط, ظ, ص, ض, ع izgovara se kao /u/, a u svim ostalim slučajevima kao /ü/. U nekoliko iznimaka ostvaruje se i kao /o/ odnosno

susjednih fonema te asimilacijom prema vokalnoj harmoniji. Jedan dio njih jednak je svojim ekvivalentima kod Meninskog, što uglavnom znači da su ostale bliže etimonu. U nekim se riječima događa i tzv. *imāle*, odnosno promjena $\bar{a} > \bar{ä}$. U drugim transkribiranim tekstovima u nekim riječima nije uspostavljena jasna razlika između /a/ i /e/ u zadnjim slogovima (Argenti: 109), a isto se primjećuje i kod Büttnera (npr. u *haber* (Men.: *chäber*, 1854): *habar* (72); *Habar* (77); *haber/habar etmek* (7); *haberler* (18), gdje Büttner u spomenu na str. 7, kako se vidi, i sam upozorava na dvojnju mogućnost, i dr.).

Uz usporedbu sa stanjem u Meninskijevom rječniku treba napomenuti da Meninski za fonem /a/ koristi tri grafema: *a*, *æ* i \bar{a} . Zadnji od njih oznaka je za dugi vokal, dok prethodna dva Meninski objašnjava sljedećim riječima:

“a, æ – Literam *a* fine nota aut accentu in Turcicis, & literam *æ* in Arabicis & Persicis eodem modo leges aut pronuntiabis, hoc est clarè, ut *a Italicum aut Gallicum, seu ut á Polonicum & Hungaricum*; sed est naturâ suâ breve ad differentiam sequentis \bar{a} .”⁷¹ (Meninski, I. sv.; Prooemium, nepaginirano). Prema toj uputi, taj bi se grafem uvijek trebao čitati kao /a/. Büttnerova grafija na tome mjestu najčešće i daje grafem *a*, ali ima i iznimaka⁷².

Kako je supstitucija ova dva fonema relativno česta, može se pretpostaviti i postojanje alofona koji su potvrđeni u dijalektima, posebno u crnomorskom s kojim Büttnerov turski pokazuje sličnost. Prema Brendemoenu, glas /ä/ potvrđen je u Crnomorju kao alofon i fonema /a/ i fonema /e/. Kao alofon fonema /a/ javlja se u sljedećim po-

/ö/; prema Denyu te su iznimke sljedeće: *nokta, lokma, sobbet/söbbet, Ömer, Osman, sofrä, sof, tohaf, öz(ü)r, töhmet, şöret, möhlet/mühlet i hök(ü)m* (prema: DENY, Jean: *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Istanbul, 1941.).

Kratki arapski vokal /i/ u turskom se izgovara jednako, osim u slučajevima u kojima se zbog blizine velarnih i guturalnih konsonanata izgovara kao /i/.

Inače, u literaturi se često navodi da je problem arapskih i perzijskih riječi tema koju je teško obuhvatiti, samim time što ni iz jezika izvornika nisu preuzimane samo u jednom obliku, a mogućnost sveobuhvatne analize još je teža zbog promjena koje su te riječi prošle u turskom zbog razlika između dijalekata i pisanog jezika.

71 U prijevodu:

“a, æ – Slovo *a* bez note (bilješke, znaka, crtice) ili naglaska u turskim [riječima] te slovo *æ* u arapskima i perzijskima na isti češ način čitati ili izgovarati, to jest jasno, kao talijansko ili galsko (=francusko) *a*, ili kao poljsko ili mađarsko \bar{a} ; ali je ono po svojoj naravi kratko za razliku od \bar{a} koje slijedi.” (U popisu grafema grafem \bar{a} nalazi se ispod grafema *a* i *æ*, pa je u tome smislu rečeno ovo “koje slijedi”)

72 Stachowski Meninskijev grafem *æ* interpretira kao /ä/. Tako se prema Stachovskom Meninskijevu \bar{a} 'kl treba čitati kao *äkl* (iako i sam Meninski kao varijantu uz \bar{a} 'kl (s. 3298) daje i \bar{a} 'kyl (s. 3195), jednako kao i npr. ST *taşra* koju Meninski na istoj stranici na jednom mjestu piše kao *taşra*, a na drugom *taşne* (s. 3107)), i tako redom: *ävret* (ST *avrat*), *äyb* (ST *ayıp*), *äziz* itd. (Stachowski-ar.).

zicijama: u kontaktu s /y/ i sibilantima (/s/, /z/, /ʃ/, /ç/, /c/) te u zadnjim slogovima (sufiksima) prije /r/ i /n/. Kao alofon fonema /e/ javlja se u korijenskim morfemima prije /l/, /n/ i /r/ te u poziciji ispred velarnih ploziva.

Neke riječi, npr. ST *bahis*, *haber*, Büttner je na istom mjestu zapisao na dva načina i između njih stavio povlaku (bahs~behs (119), haber/habar⁷³ etmek (7)), vjerojatno nastojeći pokazati da su ta dva oblika ravnopravna. Primjeri u kojima se javljaju dva (ili više) različitih oblika iste riječi ne treba tumačiti kao rezultat slijepog preuzimanja iz nekoliko izvora: Büttnerov je turski bio na toj razini da je to primjećivao, i takve pojave, stavljajući riječi jedne uz druge, na neki način i komentirao. Govoreći o slobodnim varijacijama u trabzonskim dijalektima koje je obrađivao, Brendemoen je potvrdio teoriju Chambersa i Trudgilla⁷⁴ prema kojoj, kad dođe do promjene dijalekta, govornici u jednoj prilici kažu jedan, u drugoj drugi oblik iste riječi. Isto se to vjerojatno može primijeniti i na pisce transkribiranih tekstova koji su svoj turski obrazovali na temelju turskog jezika koji je bio u razdoblju promjena, na pisanim izvorima koji su, svaki pojedinačno, zabilježili neki od stadija toga razdoblja, i u mogućem kontaktu s nativnim, ali i nenativnim govornicima turskog.

Posuđenice iz arapskog i perzijskog kod Büttnera se redovito podudaraju sa svojim *vulgarnim* ekvivalentima kod Meninskog (npr. ST *hafta* Meninski zapisuje kao “hefte, vul. hafta”, a Büttner ima: hafta (120)). Meninski, kako je poznato, čuva knjiške oblike bliže etimonima, a u usporedbi s ostalim transkribiranim tekstovima, Büttnerov jezik pokazuje podmaklu fazu u prilagodbi, donekle *napredniju* od one u kojoj su Illésházy, Harsány i Molino, što se s obzirom na vrijeme u kojemu je Büttnerov Rječnik nastao i očekuje. Navedenim se ne želi sugerirati da je razvoj jezika kad su u pitanju posuđenice (pa ni inače) išao u samo jednom pravcu, nego samo ukazati na to da je Büttner na neki način bio upućen u razvoj turskog jezika područja Istanbula.

Promjena arhifonema /è/ > /e/ karakteristika je turskog jezika već prvih stanovnika Istanbula, odnosno prvih turkofonih naseljenika na Balkan (Konjugationsg.: 321), što se vidi i prema Molinu. Ima ipak riječi u kojima se taj arhifonem na Balkanu ostvario kao /i/, (v. npr. Vidin: 32-33; Hazai: 340). Büttnerov je turski u vezi s time gotovo potpuno jednak suvremenom turskom; samo u nekoliko riječi ima promjenu /è/ > /e/ na mjestu gdje je u ST /è/ > /i/: u ST *indirmek*, *inişlik* (?), *inme*, *inmek* i *ivedilemek* (?).

73 U tom primjeru u Rječniku je iznad *-er* dopisano i *-ar*.

74 Chambers, J. K., Trudgill, P.: *Dialectology*, Cambridge, 1998.

2.4.2. Niski labijalni vokali

Za vokale /o/ i /ö/ Büttner ima samo dva pripadajuća grafema, *o* i *ö*. Iako dijalekti spominju nekoliko njihovih alofona, Büttnerov turski grafijom pokazuje gotovo potpunu sličnost sa suvremenim turskim, pa je teško govoriti o alofonima (osim o onima koji se, s obzirom na foneme koji ih okružuju, podrazumijevaju i u suvremenom turskom). Büttnerov turski dijelom se sigurno oslanja na Molinov rječnik koji je oba ova fonema bilježio grafemom *o*, ali je Büttner unatoč tome foneme /ö/ i /o/ gotovo u potpunosti ispravno zapisao.

Dva osnovna rezultata analize niskih labijalnih vokala su sljedeći:

- a) u Büttnerovom turskom nije poznata velarizacija fonema /ö/, jednako kao ni velarizacija /ü/ (nekoliko riječi u kojima je zastupljena vjerojatno su pisane prema Molinu, koji je, kako je navedeno, /ö/ bilježio kao *o*), i
- b) arhifonem /ö/ se u prvim slogovima dijelom ostvaruje kao /ü/, što je karakteristika balkanskog turskog, a u ovom je slučaju zanimljiva i zato što je Molino i Meninski nemaju (npr. *ülcmek* (9), *ülmek* (97) i dr.).

Činjenica da je distribucija vokala /ö/ odnosno /o/ kod Büttnera vrlo bliska suvremenom turskom i u potpunosti registrirana može se smatrati jednim od obilježja ove ostavštine; u vezi s tim, Büttner je *pouzdaniji* od nekih drugih transkribiranih tekstova kod kojih je /ö/ rekonstruiran naknadno, kod obrade teksta (kako je npr. s Molinovim rječnikom).

Promjena /ö/ > /ü/ i/ili /ö/ > /u/ kod Büttnera je zastupljena u ST *çökmek, çöl, çömlek, çömlekçi, gömlek, görmek, görünmek, görüşme, görüşmek, öksürük, ölçmek, öldürmek, öldürücü, ölmek, ölü, ölüm, ölmek, örtü* i *söylemek*. Govoreći o Vidinu, Németh tu promjenu nalazi po cijelom Balkanu gdje je vrlo zastupljena; štoviše, promjena /ö/ > /ü/ jedna je od osam kategorija prema kojima Németh definira zapadnorumelijski turski (Bulgaristan: 125). Kod Büttnera ta promjena nije tako dosljedna kako je u nekim od Némethovih lokaliteta⁷⁵. Prema Némethovoj analizi, promjena /ö/ > /ü/ potječe od arhifonema /ö/ koji se dijelom ostvario kao /ö/, a dijelom kao /ü/⁷⁶. Németh nije našao potvrdu za tu promjenu u crnomorskim dijalektima (Bulga-

75 Büttner npr. promjenu ne potvrđuje u dvije riječi koje su Némethu osnovni indikatori u analizi: *köprü* i *ördek* (*köprü* (Men.: *k'üpri*, 4050): *köprü* (25); *köprü* (42); *kaik-köprüsü* (g.v.) (86); *Eigreti köprü* (87); *ördek* (Men.: *ördek'*, 500): *örtek* (38)). Zanimljivo je da bi se prema prvom primjeru i Meninski uklopio u Némethovu analizu, iako nema tu promjenu u primjerima u kojima je ima Büttner.

76 "Demek ki Batı Rumeli ağzı olan Murad'ın ağzında Dip Osmanlıca *ö sesinin tıpkı Vidin'de, yani Batı Rumeli ağzlarında olduğu gibi, kısmen ö, kısmen de ü ile gösterildiğine kuşku yok." (Bulgaristan, 144).

ristan: 157). Brendemoen u istim riječima navodi promjenu /ö/ > /o/, što bi značilo da se ova promjena dogodila samo, odnosno tek na Balkanu.

Ovdje je važno primijetiti da Molino uopće nema tu promjenu, a nema je ni Meninski osim u ST *döse*k i *sön*mek (od ovdje navedenih riječi). Stoga se može pomišljati na to da je Büttner u ovom slučaju imao neki treći (narativni?) izvor koji je bio povezaniji s balkanskim govornim turskim, ili ovu pojavu objasniti kao osobinu njegova idiolekta, odnosno kao posljedicu njegove interpretacije ovoga fonema.

2.4.3. Visoki vokali

Kako je već dosad u literaturi mnogo puta rečeno, visoki su vokali mnogo nestabilniji od niskih. Na prvi pogled, pogotovo ako se Büttnerovom turskom pristupi imajući na umu suvremeni turski, čini se da problem distribucije visokih vokala potječe od nemogućnosti prepoznavanja i grafijskog predstavljanja problematičnog vokala /i/ koji je najčešće supstituiran drugim visokim vokalima, a u mnogim transkribiranim tekstovima gotovo i u potpunosti zamijenjen drugim vokalima. Ipak, Büttner ga je poznao, i za njega imao poseban grafem (grafem *y*, po grafijskoj tradiciji koju vjerojatno treba vezati uz Meninskog). U mnogim riječima Büttner je pokazao da ga zna pravilno upotrijebiti što se može dokazati i minimalnim parovima, treba samo pogledati odnos /i/ : /u/ : /ü/ u sljedećim primjerima: *kul*: *kyl* (55); *kyl* (55); *kyl*–*kalem* (75) : *kul*: *kul* (26); *kul* (93); *Issa*–*kulu* (g.v.) (27) : *kül*: *kiül* (10); *kül*–*renki* (g.v.) (53); *kiül* (10), kao i odnos /i/ : /i/ u primjerima: *sik*: *Syk* (31); *syk* (9) : *sik*: *Sik* (69). Stoga se činjenica da se visoki vokali kod Büttnera ipak vrlo često supstituiraju treba tumačiti ne kao nerazlikovanje tih vokala, nego kao odraz razvojne faze u kojoj su se nalazili sufixi s visokim vokalima, onoj fazi koju Lars Johanson u radu “Die westghusische Labialharmonie” naziva “Indifferenz-Stufe”, a za koju je karakterističan neutralni vokal ə⁷⁷ kojega su pisci transkribiranih tekstova prepoznavali na nekoliko načina. Na način sličan Johansonu, Adamović takvo stanje objašnjava vokalom *ë* koji je prethodio razvoju vokalne harmonije u sufixima s visokim vokalom⁷⁸. Obje te teorije kod Büttnera se mogu jasnije primijeniti i šire obrazložiti u dijelu o morfonologiji. U ovom dijelu rada nastojalo se da ostanu samo one riječi u kojima su visoki vokali u prvom slogu, ili one

77 Johanson ga prikazuje velikim naopakim E, znakom kojega program Word ne poznaje, pa će u ovom radu biti zamijenjen navedenim znakom. Nadalje, pojam “Indifferenz-Stufe” Johanson je u jednom radu na engleskom preveo kao “indifference stage” (JOHANSON, Lars: The indifference stage of turkish suffix vocalism, *TDAY*, 1978-79, (1981.); s. 151-156.), no kako nije prevodio i nazive ostalih faza, činilo se prikladnijim tu terminologiju u ovom radu ostaviti u izvornom obliku.

78 Johanson, Lars: Die westghusische Labialharmonie, *Linguistische Beiträge zur Gesamt-türkologie*, Budimpešta, 1991; s. 26-70.; Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.

riječi kod kojih taj vokal nije u prvom slogu, ali kod kojih ni na temelju etimoloških rječnika i literature nije bila moguća pouzdana morfološka raščlamba. U korijenskim morfemima vokal /i/ Büttner bilježi grafemima svih vokala. Budući da je u gotovo svim primjerima navedeni vokal u istom morfemu zapisan na nekoliko načina, u tim se primjerima ne događa fonologizacija, nego se radi o alofonskim varijantama fonema /i/ ([a], [e], [i̇], [i], [o], [ö], [u] i [ü]), o čemu će biti više govora niže.

Za početak treba napomenuti da se kod Büttnera visoki vokali u auslautu ne ostvaruju samo kao /i/; tako je npr. u ST *köprü*, *kuzu*, *kapı*, *ölü*, riječima koje su Némethu poslužile kao indikatori u definiranju granica rumelijskog turskog⁷⁹, kod Büttnera sačuvan labijalni vokal. O riječima turskog porijekla koje završavaju deverbalnim sufiksom ST -i⁴ (< SO -i, -u (Guzev: 37) < STAT -iy (Tietze: 160)) govori se u morfologiji (v. u 3.5.3.), a u ovom dijelu analize zadržane su samo one riječi koje nije bilo moguće morfološki raščlaniti. I te riječi turskog porijekla, i riječi neturskog porijekla u kojima je visoki vokal u auslautu, ne pokazuju tendenciju mijenjanja visokih vokala u /i/, osim u onim pozicijama u kojima finitnom vokalu /i/ prethode sibilanti ili /y/ što je uobičajena pozicija njegove palatalizacije. Štoviše, u odnosu na Meninskog i ST, događa se i promjena /i/ > /i/ u auslautu, u skladu s pravilima vokalne harmonije (nakon /a/, npr. *yabani* > *yabani*, *zati* > *zati*, itd.), a u jednoj riječi i suprotno vokalnoj harmoniji (*gemi* > *gemi*). Zanimljiva je i promjena /i/ > /e/ (*kari* > *kare*), slična kao u sufiksu ST -dir⁴ (v. 2.5.4.).

2.4.4. Visoki neutralni vokali

Vrlo komplicirano stanje i osnovne promjene visokih neutralnih vokala mogu se sažeti u nekoliko sljedećih zaključaka:

- a) Palatalizacija /i/ uz /y/ i sibilante koja je kod Büttnera prilično dosljedna obilježje je i balkanskog i crnomorskog turskog, nastalo pod utjecajem neturskog supstrata. Ne treba zaboraviti da je i Büttner imao vlastiti neturski supstrat koji je mogao djelovati na isti način kao i onaj u dijalektima (npr. *jil* (46), *arschin* (34), *csiplak* (15) i dr.).
- b) Velarizacija fonema /i/ događa se pod utjecajem velara /k/ i /g/, te kao asimilacija prema vokalnoj harmoniji, odnosno kao rezultat njezine *predosljedne* primjene. Promjena je u izvorima i dijalektima rijetka i uglavnom je karakteristična samo za Büttnera (npr. *ghyrmek* (33), *kyra* (123), *Syncsab* (58) i dr.).
- c) Promjena /i/ > /ö/, /o/ uz /k/ također je karakteristika samo Büttnerovog turskog (npr. *kösch* (120), *köskanmak* (19) i dr.).

79 Németh, Gyula: Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, *TDAY*, 1980-81: s. 113-167.

- d) Na mjestu fonema ST /i/ u riječima stranog porijekla nalaze se i /a/ (rjeđe) i /e/ (češće) (npr. Sahap (57), mekdar (81) i dr.). Ekvivalenti Büttnerovih oblika nemaju potvrdu u balkanskom turskom, ali imaju u anadolskim dijalektima (pokoja i u istočnom Crnomorju). Razloge pojave zato ne treba tražiti kod Büttnera, nego u promjenama koje su te posuđenice prošle prilikom prilagodbe turskom.
- e) Fonemi /a/ i /e/ na mjestu ST /i/, osim u nekoliko riječi u kojima su uvjetovani etimonom, uglavnom se ne javljaju dosljedno nego samo u nekom od spomena, i pokazatelj su neprepoznavanja fonema /i/ (kessaltmak (3), kasmet (7) i dr.).
- f) U odnosu visokih labijalnih i visokih labijalnih vokala stanje je mnogo kompliciranije. Osnovni je zaključak da je u riječima s palatalnom vokalnom osnovom labijalni aspekt vokalne harmonije gotovo jednak onome u ST, dok u riječima s velarnom vokalnom osnovom još nije uspostavljen. Tako se u riječima s palatalnom vokalnom osnovom izvorni labijalni vokal dijelom zadržao samo u *berü, gerü i kendü*. U riječima s velarnom vokalnom osnovom, pored najčešćih izvornih visokih labijalnih vokala, javljaju se još i /ö/ i /i/ (npr. na istoj strani: *altön~altun* (53); *altün* (53) i sl.). Vjerojatno je i tu takvom stanju pridonijelo neprepoznavanje fonema /i/.

2.4.5. Visoki labijalni vokali

Osnovni rezultati analize visokih labijalnih vokala su sljedeći:

- a) Palatalizacija fonema /u/ događa se samo u riječima stranog porijekla; čini se da je glavni razlog tome Büttnerovo *dotjerivanje* tih riječi u skladu s vokalnom harmonijom, pa ih donosi u oblicima kakvih nema u dijalektima (npr. *megtübler* (18), *Süret* (3) i dr.).
- b) Velarizacija fonema /ü/ nije poznata, jednako kao ni velarizacija /ö/, po čemu se Büttner razlikuje od rumelijskog turskog.
- c) Na mjestu ST /u/ nema nelabijalnih visokih vokala (ni u auslautu).
- d) Ni /ü/ se ne supstituira s ostalim visokim vokalima, osim u stranim riječima pod utjecajem /dž/, što je karakteristika samo Büttnerovog turskog (npr. *vicsut* (64) i dr.).
- e) Na mjestu ST /u/ u prvim slogovima i kod Büttnera se javlja /o/, ali manje zastupljeno nego u dijalektima, iako je to prisutno i kod Molina i kod Meninskog (npr. *bogda* (51), *ogramak* (49) i dr.).
- f) U nekoliko riječi kao rezultat otvorenije artikulacije i neuvjetovano etimonom na mjestu ST /ü/ kod Büttnera se nalazi /ö/. Pojava ima potvrdu u dijalektima (npr. *böjümeke* (117), *mörekebe* (31) i dr.).

2.4.6. Stanje protetskih i interkalarnih vokala

Ispadanje protetskih i interkalarnih vokala relativno je često, što je karakteristično za rumelijski turski, npr.:

ilica (Men.: iliĝe, 609): Licsja (15)

işkence (Men.: išk'engĝe, 244): Deghirlek–sghenĝesi (g.v.) (78); Isghenĝe (45)

işkencelemeke? (Men.: išk'engĝelemeke', 244): Sghenĝelemeke~ysghencselemeke (75), i dr.

Umetanje protetskih vokala događa se u riječima koje počinju konsonantima /l/ i /r/, budući da izvorno turska riječ njima ne može počinjati (Čaušević, 1996:36; Brendemoen: 218):

liman (Men.: liman, 4219; iliman, 608): Limandan (abl.)~Ilimandan (abl.) csikmak (1)

limanlık (Men.: limanlyk, 4219; ilimanlyk, 608): Ilimanlık (70); Ilimanlık–hava (120)

rica (Men.: reĝiā, 2283): iriĝa etmek (23); Iriĝa etmek (8)

ryzk (Men.: ryzk, 2305): yrysk (55); yryskün pahasi (g.v.) (4)

Rum (Men.: rüm, vul. urum, 2387): Urum (54)

rüzgar (Men.: rüzig'ār, 2380): ürüskiar (120); ürüskiar (49); yrüskiar (33); yryskiariar etmek (117).

Finalne konsonantske skupine u riječima iz arapskog i perzijskog uglavnom su razbijene interkalarnim vokalom, iako se može primijetiti dvojba u vezi s time je li taj vokal potreban (kao npr. u: haps/hapüs (10)), i još više neodumica oko izbora vokala, što je u skladu s distribucijom visokih vokala u cijelom rječniku. Dodatan problem uz riječi s interkalarnim vokalom predstavljala je i deklinacija, što se vidi po tome što je uz natuknicu *Erlaubnus* na 39. strani imenica stavljena u svim padežima, doduše pogrešno, jer je u dativu i ablativu bez ikakva objašnjenja umetnut i posvojni sufix:

Isin. gen. Isnün. Dat. Isnüne. Acc. Isny. abl. Isnünden.

Zadržavanje vokala tvorbenih morfema registrirano je u sljedeće tri riječi:

deĝnek (Men.: deg'enek', 2113): koltuk–degeneghi (g.v.) (65); deghenek (96); degheneksys (92)

uyku (Men.: ujuku, 556): uiku (87); ujukudan (abl.) (11); ujüküm (posv.) (87); ujku–odasy (g.v.) (87)

yalnuz (Men.: jalyñ-yz, jalün-üz, 5550): Jallynys. Jab jallynys (6).